

Sanningen om faderskapet, via blodet

”Lösaktiga kvinnor”, blodgruppsundersökningar och faderskspsmål 1917–1949

BOEL BERNER

Linköpings universitet

I artikeln undersöks hur vetenskaplig kunskap om blodgrupps nedärvning infogades i politiska beslut och rättsliga överväganden om påstått faderskap från 1920-talets mitt och framåt. Syftet var att skapa rättvisa för kanske felaktigt utpekade fäder till utomäktenskapliga barn och därmed avföra ett uppfattat socialt problem från dagordningen. Blodanalysens vetenskapliga och rättsliga bevisvärde var dock omdiskuterat. Dess införande innebar en biologisering av synen på faderskap, och en ökad betydelse av medicinsk expertis i rättsliga beslut.

Inledning

Vid 1920-talets mitt uppstod en inflammerad debatt som en följd av 1917 års lag om barn födda utom äktenskapet, vilken gav dessa barn laglig rätt till underhåll av en utpekad fader. Alla barn i Sverige skulle hädanefter ha både fader och moder i rättslig bemärkelse, båda skulle noteras i officiella register och båda ha ekonomisk skyldighet gentemot barnet. Män som inte erkände faderskap kunde dras inför rätta av kvinnan eller av utsedd barnavårdsman. Vid mitten av 1920-talet hävdades dock att lagen kommit att missgynna ”den försvarslöse mannen”. Han hade drabbats av lagen; gynnats hade den ”lösaktiga kvinnan” med många älskare, som av egoistiska – ofta ekonomiska – skäl utpekade en specifik man som fader till sitt barn. Lagen, som tillkommit för de utomäktenskapliga barnens skull och för att ge ogifta kvinnor rättvisa och stöd, ansågs nu drabba ”oskyldiga” män.

Artikeln har granskats av två externa lektörer enligt modellen *double blind peer review*.

Boel Berner (f. 1945) är professor emerita vid Linköpings universitet. Hennes forskning behandlar kunskapspraktiker i skilda institutionella sammanhang. Bland hennes publikationer kan nämnas *Bloodflöden: Blodgivning och blodtransfusion i det svenska samhället* (2012) och ”Det ligger i blodet? Vetenskap och ideologi i mellankrigstidens blodgruppsundersökningar”, *Ikaros* (2015).

E-post: boel.berner@liu.se

Min artikel¹ diskuterar den tekniska fix – en jämförelse av blodgrupperna hos de berörda personerna – som kom att lyftas fram som en möjlig väg till rättvisa för påstått förfördelade män. Metoden hade utprovats på kontinenten och förväntades fria utpekade män från oriktiga faderskapsanklagelser. Jag tar upp resonemangen om varför blodgruppsanalysen behövdes samt kontroverserna kring dess rättsliga användbarhet och gradvisa införande i svensk rättsordning. På vad sätt och med vilka argument, kom vetenskaplig kunskap om blodgruppers nedärvning att infogas i politiska beslut och rättsliga överväganden om påstått faderskap? Hur hanterades diskrepansen mellan vetenskapens och rättssystemets syn på sanning och bevis? Vilka blev konsekvenserna för kvinnorna och de utpekade männen? Mitt syfte är att ge ett biopolitiskt och rättsligt perspektiv på komplexiteten i den moderna sexual- och familjepolitikens utveckling under mellankrigstiden.²

Tidigare svensk forskning om faderskapsmål har främst gällt 1800-talet, medan forskningen rörande 1917 års lag har fokuserat på barnavårdsmännens arbete; det fåtal studier som diskuterat rättsfall har stannat vid åren strax efter lagens införande.³ Vad gäller blodgruppsanalysens införande finns en avhandling om situationen i USA och en studie av Weimartidens Tyskland, medan jag för svenska förhållanden endast funnit enstaka noteringar och juridiska översikter.⁴ Jag återkommer till en internationell jämförelse i slutet av artikeln; det visar sig att såväl synen på faderskap som rättssystemets karaktär var avgörande för hur snabbt

1. Författaren vill tacka kollegor vid de seminarier där tidigare versioner av artikeln diskuterats samt *Historisk tidskrifts* redaktör och anonyma lektörer för värdefulla synpunkter. Ett särskilt tack till Bengt Olle Bengtsson för noggrann och konstruktiv läsning.

2. För den nordiska familjemodellens framväxt, se Kari Melby, Anu Pylkkänen, Bente Rosenbeck & Christina Carlsson Wetterberg (red.), *The Nordic Model of Marriage and the Welfare State* (Köpenhamn 2001).

3. För barnavårdspolitiken, se Helena Bergman, *Att fostra till föräldraskap: Barnavårdsmän, genuspolitik och välfärdsstat 1900–1950* (Stockholm 2003); Kajsa Ohrlander, *I barnens och nationens intresse: Socialliberal reformpolitik 1903–1930* (Stockholm 1992). För rättegångar under 1800-talet, se Robert Eckeryd, *Acceptans eller utstötning? Ogifta mödrar i Ångermanland 1860–1940* (Umeå 2017). För rättegångar kring 1920, se även Ingela Emnegard, *Oäkta barn och deras fäder: En undersökning av förändringarna i faderskapsmålen i och med 1917 års lag om barn utom äktenskap* (Stockholm 1996); Barbro Nordlöf, *Barnets rätt och bästa: En studie i barnavårdsmannaverksamheten i Stockholm* (Södertälje 1997).

4. Shari Rudavsky, Shari, *Blood will Tell: The Role of Science and Culture in Twentieth-century Paternity Disputes* (University of Pennsylvania 1996); Myriam Spörri, "Moderne Blutverwandtschaften: Die 'Blutprobe' und die Biologisierung der Vaterschaft in der Weimarer Republik", *L'Homme: Zeitschrift für feministische Geschichtswissenschaft* 21:3 (2010) s. 33–49. För lagar och rättspraxis i Sverige, se Åke Saldeen, *Fastställande av faderskap* (Stockholm 1980).

vetenskapliga resultat kom att användas i familjerättsliga sammanhang.

Min diskussion bygger på material från riksdag, dags- och veckotidningar, juridisk, social och medicinsk fackpress, offentliga utredningar och statistik samt på de 23 fall om omstritt faderskap mellan 1927 och 1949 där en blodgruppsundersöknings resultat återopades i Högsta domstolen (HD). Studien rör tiden fram till 1950 då en ny Föräldrabalk, som i viss mån förändrade villkoren, började gälla.

Bakgrund: det möjliga faderskapet

Bakom statens vilja att etablera faderskap och tvinga fäder att bidra till barnens försörjning låg bekymmer om de utomäktenskapligt födda barnens situation men även en önskan om att minska samhällets kostnader för fattigvård. Andelen "oäkta" barn i Sverige tillhörde de högsta i Europa – mer än vart tionde barn föddes utom äktenskapet. Spädbarnsdödligheten var större bland dessa barn, många lämnades till fosterhem, för illa, var fattiga och sjukliga. Bakom lagförslaget fanns brett politiskt stöd bland liberaler och socialdemokrater, liksom kvinnoorganisationer.⁵

Med 1917 års lag inrättades Barnavårdsmyndigheten med uppgift att tillgodose barnets rätt, bland annat genom att se till att underhåll utbetalades av fadern och att modern tog hand om sitt barn. Barnavårdsmannen kunde och skulle även driva barnets talan i faderskapsmål. I de allra flesta fall tog den utpekade mannen på sig faderskapet. Detta innebar underhållsskyldighet till dess barnet fyllt 18; beloppet baserades på mannens och i viss mån kvinnans inkomst. I många fall gifte sig parterna, eller blev trolovade vilket innebar arvsrätt för barnet. Men ibland erkände inte mannen. Då gick ärendet till domstol.⁶

Den kniviga frågan var då hur domstolen skulle övertygas om att den svarande var den rätte fadern och inte en falskt utpekad man. 1917 års lag gav kvinnan rätt att under ed i domstol utpeka en viss man. Enligt lagens § 26, skulle denne då anses som fader om det utretts att han haft

5. Bergman (2003); Eckeryd (2017); Elisabeth Elgán, "En far till var kvinnas barn? Politik och debatt angående män, kvinnor och oäkta barn i Sverige och Frankrike vid seklets början", *Historisk tidskrift* 110:4 (1990) s. 481–506.

6. För 77 % av barnen födda utom äktenskap 1925–1942 med förordnad barnavårdsman fastställdes faderskapet genom erkännande och för 14 % genom domstolsutslag. För nära 8 % kunde faderskap inte fastställas och för halvannan procent var frågan inte färdigbehandlad. Skillnader fanns mellan stad och land, samt geografiskt. Se SOU 1946:49 *Ärvdabalksakkunnigas förslag till föräldrabalk*, s 170. För situationen i Stockholm, se Nordlöf (1977) s. 33; Bergman (2003) s. 257.

samlag med modern under den tid då barnet kunde ha avlats och om det inte var uppenbart att samlaget i fråga ej kunnat vara befruktande.⁷ Faderskapet var därmed, i lagens mening, möjligt.

Vid fall av nekande ankom alltså på mannen att bevisa att han inte var den biologiske fadern. Han kunde hävda att han inte alls haft samlag med kvinnan, alternativt inte under konceptionstiden, eller att hon vid denna tid umgåtts intimt också med andra män. Men svensk lag förbjöd efterforskandet av annan möjlig fader om kvinnan inte angav någon. Detta var rättsligt ovanligt – i de flesta europeiska länder var det faktum att modern haft samlag med andra män en giltig orsak till att fria en utpekad man från faderskap. Dansk och norsk rätt byggde på en tredje princip som i dylika fall medgav att samtliga konkumbenter solidariskt skulle betala underhåll för barnet, även om ingen av dem rättsligt fastslagits som fader. I Sverige ansåg man emellertid att det var bättre att etablera ett möjligt faderskap, och då av en man som erkänt sig haft samlag med modern och alltså var möjlig fader, än att lämna barnet utan någon fader alls.⁸ Denna mycket stränga presumptionsregel infördes, med Lagberedningens ord, av hänsyn till "barnets och moderns ömmande behov samt det allmännas intresse att icke onödigt belastas med underhåll av faderlösa barn". Dessa hänsyn vägde tyngre än mannens anspråk på att befrias från förpliktelserna, eftersom han ändå "fullbordat vad som enligt naturens ordning kan hava givit upphov åt barnet".⁹

Risken att kvinnan utpekade fel man hade noterats i förarbetena till 1917 års lag. I Lagberedningens utlåtande nämndes "den möjlighet som [kvinnan] [...] har att bland flera konkumbenter välja den, som underhållsskyldigheten skall drabba, en möjlighet som givetvis kan av henne missbrukas". Men att dra flera män inför rätta skulle, menade man, utifrån den praxis som utvecklats i vårt land verka "synnerligen stötande", även så den situationen att barnet, om ingen kunde speciellt utpekas, blev helt utan fader.¹⁰

7. Frågan om havandeskapets längd och därmed möjlig konceptionsperiod var föremål för återkommande utredning. Se t.ex. Gunnar Hedrén, "Medicinska synpunkter beträffande fastställande av faderskap enligt lag om barn utom äktenskap den 14 juni 1917", *Svensk Jurist-tidning (SvJT)* 17:1 (1932).

8. För en samtida genomgång av svensk och internationell rätt, se Hjalmar Westring, "Faderskap till barn utom äktenskap", *SvJT* 1:1 (1917).

9. *Nytt juridiskt arkiv, utgivet av G.B.A. Holm. Avd. II: Tidskrift för lagstiftning (NJA II)* (Stockholm 1917) s. 432.

10. *NJA II* (1917) s. 432.

Vid 1920-talets mitt drogs frågan ändå upp igen utifrån en bild av hur 1917 års lag fungerat i mötet med en komplex verklighet. Den aktualiserades av en statlig utredning 1925 som bland annat dryftade om utomäktenskapligt födda barn skulle få arvsrätt efter fadern, något som hade uteslutits 1917.¹¹ I en delvis inflammerad debatt diskuterades nu hur "oskyldigt utpekade män" skulle få rättvisa men också hur barn skulle få ärvva "rätt" fader. I vilket fall måste något göras för att stävja kvinnors påstådda missbruk av de rättigheter lagen gett dem – men vad? Var blodgruppsundersökningar ett alternativ?

Blodgruppsanalys som lösningen?

Blodgruppsundersökning i faderskapsmål infördes 1924 i Tyskland.¹² Samma år presenterades metoden i *Dagens Nyheter* av Bertil Lindberger och även i ett föredrag inför Svenska Läkaresällskapet av Erik Wolff med titeln "Faderskapsbevisningen i belysning av modern biologisk forskning". Båda var medicinare och knutna till Statens rättskemiska laboratorium (SRL), den instans som några år senare skulle få ensamrätt på blodundersökningar i rättsfall. Lindberger ville genom ett "objektivt relaterande av metodens möjligheter och begränsning" förekomma "de överdrivna förhoppningar och de oväntade missräkningar" som skulle kunna bidra till ett misskrediterande av metoden. Mycket låg ännu "utom räckhåll för vårt vetande", underströk han.¹³ Wolff var mer entusiastisk; hans slutkläm löd:

[Ä]rftlighetsforskningen är den Ariadnetråd, som skall visa forskaren den mödosamma och slingrande vägen ut ur de ytliga likheternas förvillande labyrint och fram till en klar uppfattning av de elementära faktorernas ärftlighet. När detta mål har nåtts, då är den exakta vetenskapliga fadersbevisningen icke längre en gäckande hägring, utan fastmer en gripbar verklighet.¹⁴

11. SOU 1925:43, *Förslag till lag om arv m.m. Lagberedningens förslag till revision av ärvdabalken*.

12. F. Schiff, "Die Blutuntersuchung bei stittiger Vaterschaft in Theorie und Praxis", *Deutsche Zeitschrift für die gesamte gerichtliche Medizin* 17 (1926) s. 360–375; Magdalene Schoch, "Determination of Paternity by Blood-grouping Tests: The European Experience", *Southern California Law Review* 16 (1943) s. 178–179; Spörri (2010).

13. B. Lindberger, "Blodundersökning: Alibibevisning i paternitetsmål", *Dagens Nyheter* (DN) 14/12 1924.

14. Erik Wolff, "Faderskapsbevisningen i belysning av modern biologisk forskning", *Hygiea* 86:24 (1924) s. 916.

Vägen fram till en av alla accepterad sanning om faderskap via blodet blev förvisso rätt slingrande och mödosam. En motion i riksdagen 1927 om att ge blodundersökningen en ”mer bestämd ställning i rättskipningens tjänst” föll således, eftersom undersökningens värde av tillfrågade experter inte ansågs vara tillräckligt vetenskapligt bevisad. Men bara några år senare, i början av 1930-talet, angavs metoden kunna ge vetenskapligt säkra och rättsligt bindande bevis vilka stod över traditionella instrument som individers edgång och andra indicier om möjligt/omöjligt faderskap. Jag kommer här följa hur denna förskjutning fick genomslag i politiska beslut och efter hand även i domstolsutslag.

Blodundersökningarnas växande betydelse i faderskapsmål under mellankrigstiden kan ses som ett exempel på vad teknikhistorikern Gabrielle Hecht kallat *technopolitics*: ”the strategic practice of designing or using technology to constitute, embody, or enact political goals”.¹⁵ Begreppet har i forskningen använts på flera olika sätt, ofta utan precis definition. Två vanliga, ofta alternativa, sätt är dock, som Lindtner och Avle formulerar det, att undersöka ”the ways in which political actions are embedded within technical forms and conversely, the ways in which the technical shapes the political”.¹⁶ Här använder jag det på båda sätten. Jag undersöker, för det första, hur politiska beslut och ambitionen att avföra ett socialt brännbart problem från dagordningen kom att forma och reglera användningen av blodgruppsanalysens teknik. Jag visar också att teknopolitikens andra sida – att det tekniska formar det politiska – är relevant för att förstå händelsernas fortsatta förlopp.

För mellankrigstidens liberala och socialdemokratiska aktörer gällde det alltså att finna sanningen om faderskapet, via blodet, och på så sätt rädda en för kvinnor och barn viktig lag. En blodundersökning ansågs kunna skapa rättvisa för en felaktigt utpekad man och vara det objektiva redskap som ledde till att ett barn fick inte bara en fader utan *rätt* biologisk fader. Ambitionen kan därmed ses som en del av dåtidens biologisering av sociala fenomen, i detta fall av omstritt faderskap, där blodgruppsforskningen tillhandhöll ett nytt och förment kraftfullt verktyg. Teknikens införande innebar därmed även ett steg i en begyn-

15. Gabrielle Hecht, *The Radiance of France: Nuclear Power and National Identity after World War II* (Cambridge & London 1998) s. 15.

16. Silvia Lindtner & Seyram Avle, ”Tinkering with Governance: Technopolitics and the Economization of Citizenship”, *Proc. ACM Hum.-Comput. Interact* 1 (2017) s. 1.

nande medikalisering av rätten, där "blodsbandet" gavs en ny, rättslig, betydelse och medicinska resultat kom att stå över traditionella rättsliga redskap.

Rättvisa eller omoral?

I december 1925 presenterade Lagberedningens sitt förslag till revision av ärvdabalken. Här fördes en diskussion om att "de bredare befolkningslagren" kanske haft svårt att ta till sig delar av 1917 års lag. Lagberedningen medgav

att det kan framstå såsom stötande, att modern till ett barn utom äktenskap kan [...] utvälja vem hon vill – kanske mera med hänsyn fästad å hans förmögenhetsställning än sannolikheten av hans faderskap – och trots ovishheten eller osannolikheten av faderskapet få honom dömd att såsom fader till barnet ensam utgiva bidrag till dess underhåll.¹⁷

Frågan var uppenbarligen känslig och kom leda till en intensiv debatt. Den inleddes i marsnumret 1926 av *Tidevarvet* där läkaren och kvinno-sakskvinnan Ada Nilsson förfasade sig över "mödrar, som med berätt mod försökt lura till sig en ur ekonomisk synpunkt kanske värdefullare barnafader".¹⁸ Riktig fart fick diskussionen dock först under sommaren, i samband med ett uttalande av frisinnade och socialdemokratiska kvinnor samlade till diskussion kring aktuella samhällsfrågor i Ekered på västkusten. De hävdade i en resolution att 1917 års lag missbrukats då den gett möjlighet för kvinnor som varit tillsammans med flera män att av ekonomiska skäl peka ut någon som kanske inte var den verkliga barnafadern.¹⁹ Anklagelsen väckte uppmärksamhet och ledde till en upprörd om än kortvarig debatt i tidens medier.²⁰ Resolutionen handlade också om annat, men det var faderskapsfrågan som gav anklag. Det tycks i samtiden ha funnits en bitterhet hos vissa män som – med rätt eller

17. SOU 1925: 43 s. 225.

18. Ada Nilsson, "Försumliga barnamödrar", *Tidevarvet* 4:10 (1926) s. 1, 6.

19. "Önskelista från Ekered", *Tidevarvet* 4:31 (1926) s. 1. Debatten diskuteras utifrån barnavårdsmännens agerande i Bergman (2003) s. 213–220.

20. Analysen bygger på en genomgång av *Tidevarvet* och *Morgonbris* samt fackpress för läkare, jurister och barnavårdsmän under mellankrigstiden samt en systematisk sökning i dåtida dagstidningar, även digitalt med hjälp av sökord som utomäktenskapliga barn, Ekered, faderskapsmål, blodgruppsundersökning.

orätt – ansåg sig felaktigt utpekade på basis av 1917 års lag; dessa enstaka fall lyftes fram som Sanningen om hur lagen fungerade.

Här är det rimligt att anknyta till teorier om sociala problems uppkomst och karaktär. Ett socialt problem i sociologisk bemärkelse innebär att något i samhället – en företeelse, ett beteende – uppfattas som fel samt att det ses som ett utbrett fenomen som dock är möjligt att åtgärda med hjälp av offentliga åtgärder och politiska beslut. Det rör vid en politisk nerv och tangerar känsliga frågor om hur människor vill och kan leva tillsammans. I konstruktionen av vad som skall uppfattas som ett socialt problem spelar retorik en viktig roll: för att uppamma känslor, göra distinktioner, visa på moralisk upprördhet, kanske också för att dölja en brist på fakta. Förenklade kategoriseringar och typifieringar av situationer och personer används för att motivera auditoriet att tänka och känna på specifika sätt.²¹ Dessa retoriska inslag var tydliga i debatten kring konsekvenserna av 1917 års lag: lagen sågs av somliga som orättfärdig och kvinnorna som opålitliga.

Det sociala problem som nu definierades var av mäns rättslöshet i faderskapsmål. Eftersom det inte fanns något medicinskt säkert sätt att komma åt sanningen om faderskapet hade lagen gett kvinnan makten att utpeka en viss man. Hon kunde betyga att hon talade sanning genom edgång; tidigare var det bara män som kunde begå så kallad värdemålsed i faderskapsmål. I en rad inlägg hävdades att denna rättighet gynnat samvetslösa kvinnor, att lag och barnavårdsmän gett en kvinna möjlighet att ”utvälja vilken som helst” om flera män var inblandade, ett urval som exempelvis kunde ske ”med ledning av taxeringskalendern”.²²

I *Tidevarvet* reagerade signaturen *Devinez* (Elin Wägner) snabbt och bidrog redan i slutet av juli till problemdefinitionen med hänvisningar på kvinnor som i val mellan flera konkumbenter från olika samhällsklasser valde ”grosshandlaren, emedan han har bäst om råd, eller studenten, emedan han är beskedligast”.²³ Advokat Hugo Lindberg gav i *Socialdemokraten* kort därpå en rad, vad han uppfattade som, belägg för att 1917 års lag innebar en ”lockelse till ohederlighet”. Barnavårdsmännen förföljde oskyldiga män och domstolarna dömde, trots uppenbara indikationer

21. Stephen Hilgartner & Charles L. Bosk, ”The rise and fall of social problems: A public arenas model”, *American journal of Sociology* 94:1 (1988) s. 53–78; Donileen R. Loseke, *Thinking about Social Problems: An Introduction to Constructivist Perspectives* (New Brunswick 2010).

22. Hugo Lindberg, ”Norge och riksfadern”, *Tidevarvet* 4:41 (1926) s. 3.

23. Devinez, ”Riksfadern”, *Tidevarvet* 4:31 (1926) s. 1.

om motsatsen, till de samvetslösa kvinnornas fördel.²⁴ Lindblads inlägg var svar på en rundfråga som tidningen efter Ekeredsresolutionen gjort till ett antal sakkunniga på området: barnavårdsmän, advokater, läkare.²⁵ Flera tillfrågade – också personer positiva till 1917 års barnalagar – framförde att lagarna hade trätt mannens rätt för nära och gynnat kvinnorna på männens bekostnad; de hade, hävdades i ett inlägg, inneburit en ”vidrig orättvisa mot mannen”.²⁶

Sådana påståenden stötte dock på patrull. Set Silow, advokat och föreståndare för Rättshjälpsanstalten i Stockholm, tog kvinnorna i försvar. Utifrån sin erfarenhet av tusentals fall hävdade han att kvinnorna mycket sällan gjorde ett medvetet utpekande av fel man, samt att det var fel att tro att ekonomiska synpunkter avgjorde fattiga kvinnors val av en viss man bland flera möjliga. Den svenska lagen var utmärkt, trots dess ”till synes mot männen stränga ståndpunkt”; dess största rent ideella vinst låg, menade Silow, i ”den hämsko på den maskulina hänsynslösheten” som bestämmelserna medfört.²⁷ Andra deltagare i debatten instämde i hans resonemang.²⁸ Flera inlägg kom från barnavårdsmän som känt sig och kvinnorna orättfärdigt utpekade; deras erfarenhet var snarare den av kvinnor som inför rätten tvingades vända ut och in på sitt intima liv för att bevisa sin vandel samt av män som gjorde allt för att slingra sig, skylla på andra eller hålla sig undan för att slippa ansvar, slippa betala eller slippa skämmas inför släktingar.²⁹

Debatten vid 1920-talets mitt återspeglade en komplicerad dubbelhet som lagens försvarare försökte hantera.³⁰ Så motiverade *Tidevarvets* redaktion sitt stöd till Ekeredsresolutionen med att “[I]egenden [om utbredd missbruk] mångdubblar fallen och kastar en skugga över lagen,

24. Hugo Lindberg, ”En dossier exempel som visar bristerna”, *Socialdemokraten* (SD) 3/8 1926.

25. Se t.ex. SD 3/8, 5/8, 6/8, 7/8, 10/8, 12/8 1926. Även DN 4/8, 6/8, 11/8 (1926); *Svenska Dagbladet* (SvD) 7/8, 12/8 (1926); *Tidevarvet* nr 31, 32, 33, 34, 35, 41, 42, 46 (1926); *Morgonbris* nr 8, 10, 11 (1926).

26. Johan Reenstierna, ”En vidrig orättvisa mot mannen”, SD 5/8 1926.

27. Set Silow, ”Det ekonomiska ej alltid avgörande”, SD 5/8 1926

28. Se SD 6/8, 10/8, 12/8 1926.

29. Sigrid Lundin, ”Är kvinnan ensidigt gynnad av 1917 års barnalagar?”, *Morgonbris* 22:11 (1926) s. 8–9. Se även ”Stockholms stads barnavårdsnämnd påyrkar åtgärder mot försumliga barnafäder” *Vårdarebladet* 14:4 (1923) s. 55–56. Denna skrivelse till regeringen och Socialdepartementet innehöll en lista på 45, oftast välsituerade män, som underlåtit att betala underhåll för sina barn.

30. ”Gällande lag berövar oäkta barn farsarv: Den kringskurna faderskapsbevisningen ett hinder”, SD 12/8 1926.

över de hederliga mödrarna. En orättvist fastsatt man skriker högre än hundra övergivna kvinnor tillsammans”.³¹ På spel i denna situation stod – menar jag – var vad och vem som skulle ses som ett samhälleligt ”riskobjekt”: den företeelse som konstruerats socialt som ett tydligt och viktigt ”objekt” och som viktigaste orsak till en identifierad skada, fara eller problem.³² Särskilt i en oklar eller motsägelsefull situation kan vad som identifieras som det relevanta riskobjektet och hur man skall förhålla sig till det, bli föremål för kontrovers. Olika grupper i samhället konstruerar olika riskobjekt. De ser olika slags risker – eller inga alls – prioriterar olika risker eller bedömer deras konsekvenser på olika sätt; de har därför olika uppfattningar om vilka åtgärder som måste vidtas mot problemet, och av vem. Definitionen kan bli ett led i en maktutövning. En person eller grupp som blivit definierad som ett riskobjekt kan utsättas för inskränkningar i sina rättigheter, övervakning eller andra former av kontroll från samhällets sida. Då handlar det om den offentliga makten att objektifiera, förminska eller degradera en grupp eller en individ.³³

Oenigheten vid 1920-talets mitt och slut gällde således huruvida mäns ”rättslöshet” i faderskapsmål verkligen var ett socialt problem samt om, i så fall, den relevanta orsaken därtill – riskobjektet – verkligen var de påstått samvetslösa mödrarna. Frågan var inte trivial. Den var ett av många utslag av en dåtida konflikt mellan en optimistisk vision, som låg bakom 1917 års lag, om möjligheten att organisera bort strukturella missförhållanden i samhället, och en senare, hårdare syn som betonade individuella tillkortakommanden och krav på tvång och disciplinering.³⁴ I början av 1900-talet hade ensamma mammor tagits i försvar och man tog avstånd från manlig ansvarslöshet. Mot mitten av 1920-talet hade bilden blivit mer komplex. Ansvariga i barnavårdsfrågor erfor vad Elin Wägner i ett inlägg kallade ”oförenligheten mellan officiell moral och rätt och livets verklighet”. Kvinnlig ”lösaktighet” och alkoholism, vanvård och bortlämnande av barn förekom samtidigt som en relativt hög andel av de utpekade männen erkände sitt faderskap, även om barnavårdsmännen

31. ”Svart på vitt: Ekered på nytt”, *Tidevarvet* 4:42 (1926) s. 3.

32. Stephen Hilgartner, ”The Social Construction of Risk Objects: Or, How to Pry Open Networks of Risk”, i J.F.Short Jr & L. Clark (red.), *Organizations, Uncertainties and Risk* (Oxford 1992) s. 39–53.

33. James Kendra, ”The Reconstitution of Risk Objects”, *Journal of Risk Research* 10:1 (2007) s. 30–31.

34. Ohrländer (1992) s. 240–246.

i många fall fick slita hårt för att driva in underhållet.³⁵ Ekeredsresolutionen hade, menade Wägner, ”rört vid ett stort problemkomplex, som omfattar vida områden av vårt samhällsliv”; hon syftade på frågor om lösdriveri och prostitution som då var föremål för utredning och lagförslag.³⁶ Också andra frågor av social- och sexualpolitisk natur ingick i detta dåtida problemkomplex av könsmaktspolitisk karaktär: rasbiologiska resonemang, förslag om sterilisering, om sexualupplysning, krav på ändrad abortlag, krav på mödravårdsbidrag.³⁷ Det var starkt konfliktfyllda frågor där relationen mellan män och kvinnor, individ och samhälle, tvång och frivillighet stod på spel.

En lösning på problemet med de möjligen felaktigt utpekade fädernas rättslöshet framlades av Wägner 1926. Hon föreslog en samhällelig fond till stöd för barn födda utom äktenskapet, den så kallade ”Riksfadern”, till vilken alla utpekade män skulle bidra medan samhället skulle fördela medlen. Dessutom skulle de kvinnor som bevisats ha haft samlag med flera män ”diskvalificeras” från att begå ed.³⁸ Förslaget rönt visst intresse men försvann snart; det var för likt den dansk/norska modellen med ”bolagsbarn” som ansågs stigmatisera barnet och omge det med en ”atmosfär av medlidande, hån, löje och förakt”, som en ledare i *Dagens Nyheter* uttryckte det.³⁹ ”Det öppnar vägen för missbruk gentemot kvinnan och är otillfredsställande ur barnets synpunkt”, angav Östen Undén i *Socialdemokraten*.⁴⁰ Tanken hade för övrigt redan förkastats av utredningen om arvsrätt 1925, under framhållande av såväl hänsyn till barnet som processuella olägenheter. I den norska modellen fick vissa barn arvsrätt efter en erkänd fader, andra (bolagsbarnen) ingen arvsrätt eftersom inget faderskap etablerats.⁴¹ Och vad gällde den föreslagna ”diskvalificeringen” av vissa kvinnor var det faktiskt så, att det redan krävdes trovärdighetsintyg från två vederhäftiga personer för att en kvinna skulle få utpeka en viss man under ed. Om rätten ändå – exempelvis efter vittnesförhör eller andra bevis – bedömde henne som icke trovärdig, var

35. Se not 3 ovan; Bergman (2003) s. 264–274.

36. Elin Wägner, ”Riksfader eller riskfader?”, *Tidevarvet* 4:33 (1926) s. 1.

37. Se Hjärdis Levin, *Kvinnorna på barrikaden: Sexualpolitik och sociala frågor 1923–1936* (Stockholm 1997).

38. Devinez (1926); Wägner (1926).

39. *DN* 11/8 1926.

40. Östen Undén, ”Nackdelar för både kvinnan och barnet genom ’Riksfadern’”, *SD* 10/8 1926.

41. *SOU* 1925:43 s. 223.

det i stället mannen som kunde få svära sig fri.⁴² De föreslagna sociala lösningarna var således, enligt flera inblandade, antingen olämpliga eller redan på plats.

I detta läge lyftes vetenskapen fram som en sorts *deus ex machina*. Om ”alla fysiologiska undersökningsmetoder (blodprov m.m.)” utnyttjades, så skulle de mest skriande orättvisorna kunna undvikas med de kvinnor ”som har en hel liten katalog män att välja bland”, hävdade en läkare i debatten.⁴³ Blodgruppsundersökningar var den ”teknologiska fix” som efterlystes. En flitig förmedlare av denna tanke i offentliga föredrag, vetenskapliga tidskrifter samt dags- och populärpress var läkaren Erik Daniel (E.D.) Schött, vid denna tid anställd vid Rasbiologiska Institutet i Uppsala som expert på blodgruppsanalys.⁴⁴ Bland annat skrev han 1927, på anmodan av redaktionen för tidskriften *Hälsövänner*, ”en enkel och lättfattlig redogörelse för faderskapsbevisning genom blodanalys”. Denna fråga hade, enligt honom, getts en skev beskrivning i pressen, med påståenden om att undersökningen var enkel, gav lätta lösningar på frågor om faderskap, eller så hade man – när ”i ett uppmärksammat fall” så inte kunde ske – avfärdat metoden som oduglig: ”Man kunde t.o.m. vid en rättegång få se en och annan av ledamöterna i en underrätt skaka medlidsamt på huvudet åt så naiva påhitt som blodprov.”⁴⁵

Schött var upprörd. Vetenskapsmän i hela den civiliserade världen arbetade ju med dessa frågor. Det var för honom en fråga om rättvisa och personlig moral. När ”champagnen skummat och omdömet fördunklats samt tanken på följderna nedtystats av vinet, kan det vara bra, om man har möjlighet till att utreda, vilka följer sinnligheten haft och vem det eventuellt väntade barnet skall nämna som sin verkliga fader”, menade han, och tillade: Vore det inte bättre för barnet att få sin verkliga far till pappa – att till exempel, få ”kalla den fattiga med de goda arvsanlagen för fader?” snarare än den med mest pengar.⁴⁶ I en annan artikel samma

42. Silow (1926); Lundin (1926). För en genomgång av proceduren, se Erik Hanse, ”Om rättegångar i faderskapsmål”, *Tidskrift för barnavård och ungdomsskydd* 1:5 (1926) s. 143–148 samt 1:6 (1926) s. 185–189. För en analys av dåtida vittnesförhör, se Emnegard (1996) s. 7–11.

43. Gerda Kjellberg, ”Lagen förutsätter något obefintligt”, *SD* 5/8 1926.

44. Se Boel Berner, ”Det ligger i blodet? Vetenskap och ideologi i mellankrigstidens blodgruppsundersökningar”, *Ikaros: Tidskrift om människan och vetenskapen* 12:4 (2015) s. 22–26.

45. E.D. Schött, ”Faderskapsbevisning genom blodprov”, *Hälsövänner: Tidskrift för allmän och enskild hälsövård* 42:1 (1927a) s. 2.

46. Schött (1927a) s. 2–3.

år ställde han den retoriska frågan: Borde inte den orättvist utpekade mannen ha rätt att "liksom en drunknande griper efter ett halmstrå och söker räddning, begära blodgruppsundersökning, som trots alla påståenden om motsatsen likväl vid några tillfällen blivit till en verklig räddningsplanka för den som barnafader oriktigt utpekade?"⁴⁷

Vad innebar då denna potentiella räddningsplanka för de förfördelade männen? Jag skall ge en kort beskrivning av blodgruppsanalysens innebörd, innan jag följer halmstråts väg in i politik och rätt.

De vetenskapliga grunderna

Utifrån § 26 i 1917 års lag skulle svarande anses som fader, om det utretts att han haft samlag med modern under den tid då barnet kunde ha avlats och mannen inte kunde bevisa att det var uppenbart att samlaget i fråga inte varit befruktande. Enligt Lagberedningens yttrande till 1917 års lag var sådana förhållanden i huvudsak tre: "att mannen vid tiden för samlaget var impotent, att modern redan före sitt umgänge med honom var havande eller att barnet företer sådana rasegendomligheter, som med säkerhet visa, att fadern icke kan tillhöra den ifrågavarande mannens ras".⁴⁸ Det var det sista rekvisitet som förespråkare för blodgruppsundersökningar lyfte fram som argument för att den moderna ärftlighetsforskningens rön kunde användas för att utesluta faderskap.⁴⁹

Vi går tillbaka till 1901. Då publicerade den österrikiske forskaren Karl Landsteiner sina resultat om blodets agglutinerings- och sammanklumpning. Han hade kombinerat röda blodkroppar från olika personer med serum, blodplasma, från andra personer och hade upptäckt att det fanns ett mönster i om cellerna klumpade ihop sig eller ej. Han döpte fenomenet till blodgrupper och gav dem namnen A, B och C. Året därpå upptäckte hans kollegor att det fanns ytterligare en blodgrupp, AB.⁵⁰ Snart etablerades att en individs blodgruppstillhörighet var densamma livet igenom och att den nedärvdes enligt Mendels principer (återupptäckta 1900).⁵¹

47. E.D. Schött, "Faderskapsbevisning genom blodprov", *Social-medicensk tidskrift* 4:1 (1927b) s. 18.

48. *NJA II* (1917) s. 431.

49. Wolff (1924) s. 901.

50. Andra nomenklaturer användes också; först 1927 enades man internationellt om att kalla människans viktigaste blodgrupper för A, B, AB och O.

51. 1924 gav Felix Bernstein en nästan genast accepterad förklaring till hur detta gick till rent genetiskt, vilket var av avgörande betydelse för faderskapsundersökningarna.

En central aspekt av mellankrigstidens faderskapsutredningar var att en blodgruppsundersökning inte kunde bevisa att någon faktisk var fadern, den kunde bara – med större eller mindre sannolikhet – ange att den utpekade inte var det. När man under 1930-talet efterhand införde testning också av undergrupperna A₁ och A₂ samt de nyupptäckta grupperna M och N ökade sannolikheten för att en felaktigt utpekad fader blev utesluten från cirka 15 procent till 33 procent. För att etablera en nedärvningen av blodgrupper faktiskt följde de teoretiska modellerna gjordes internationellt en stor mängd studier av mödrar och barn liksom av hela familjer, först av ABO-systemet, senare också av M och N. Tusentals barn och föräldrar testades. Studierna bekräftade i stort sett den Mendelska nedärvningen; undantagen antogs bero på felmätningar eller på att det ibland rörde sig om illegitima barn. Man gjorde också en mängd populationsstudier, även i Sverige, för att kartlägga fördelningen av olika blodgrupper i samhället.⁵²

Mor gr. O	Far gr. O	kan ge barn O.
" O	" A	" " O. A.
" O	" B	" " O. B.
" O	" AB	" " A. B.
Mor gr. A	Far gr. O	kan ge barn O. A.
" A	" A	" " O. A.
" A	" B	" " O. A. B. AB.
" A	" AB	" " A. B. AB.
Mor gr. B	Far gr. O	kan ge barn O. B.
" B	" A	" " O. A. B. AB.
" B	" B	" " O. B.
" B	" AB	" " A. B. AB.
Mor gr. AB	Far gr. O	kan ge barn A. B.
" AB	" A	" " A. B. AB.
" AB	" B	" " A. B. AB.
" AB	" AB	" " A. B. AB.

Figur 1. Nedärvning av blodgrupper. Källa: E.D. Schött, "Vem är far till barnet?", Fönstret 1:2 (1930) s. 2.

52. Erik Wolff, "Nyare rön inom blodgruppsforskningen och deras tillämpning på rättsskipningen", *SvJT* 19:1 (1934) s. 336–347; Berner (2015) s. 24–25.

På den politiska arenan

Kanske som en följd av uppmärksamheten i pressen och debatten om "falskt" utpekade män ökade vid 1920-talets mitt antalet blodgruppsundersökningar i Sverige, utförda antingen vid Statens rättskemiska laboratorium eller på annat håll.⁵³ Ett rättsligt erkännande av metodens användning i faderskapsmål ansågs nödvändig. Det menade den socialdemokratiska riksdagsmannen Ivar Vennerström som den 21 januari 1927 motionerade i frågan. Han menade att 1917 års lag och dess undantagsexemplifiering, där man kunde utesluta faderskap med passusen om "rasegendomligheter", gav stöd åt ärftlighetsforskningens användning som bevismedel, även om man i Lagberedningen inte explicit talat om blodundersökningar.⁵⁴ Men nu hade forskningen kommit så långt att man borde kunna använda denna metod i rätten – och så refererade Vennerström till artiklar i ämnet av Erik Wolff och E.D. Schött. I många andra länder hade blodundersökning godkänts av domstolar som ett bevismedel och i Sverige hade domstolarnas praxis utvecklats åt detta håll, men ingen part hade någon lagligt fixerad skyldighet att underkasta sig en blodundersökning. I stället hade edgång av endera parten trätt "in i den objektiva bevisningens ställe", något som, hävdade motionären, lett till "ett avsevärt antal materiellt orättfärdiga domar". Om man i stället införde faderskapsbevisning med blodundersökning som ett obligatoriskt rättsinstitut, skulle man nog kunna förvänta att enbart vetskapen därom "inverkar så, att en part berövas all lust att av själviska beräkningar framställa påtagligt falska påståenden".⁵⁵

Första lagutskottet svarade 28 mars 1927 och kom efter ett långt resonemang, med återopande bland annat av ett yttrande från Medicinalstyrelsen samt utlåtanden av professorerna Erik Wolff vid SRL, Gunnar

53. Även vid Patologiska institutionen i Lund och Hygieniska institutionen i Uppsala gjordes blodgruppsanalyser, liksom av privata undersökare, vilkas resultat dock inte utan vidare erkändes av Medicinalstyrelsen. Se Knud Sand, W. Munck & T.G. Knudtzon, "Blodtybestemmelse i paternitetssager", *Nordisk medicinsk tidskrift* 2:2 (1930) s. 20.

54. "Rasegendomligheter" utreddes i ett par inomäktenskapliga fall, dock utan blodgruppsundersökning: ett 1929 som handlade om ett barn med "sydeuropeiskt" utseende i en familj av i övrigt "svensk" blåögd typ och ett annat 1931 där ett barn inte hade de "judiska ras-karakterer" som fadern och tre andra barn hade, och faderskapet därför ifrågasattes av maken. Undersökningen av diverse yttre drag gav barnet ett "finskt" utseende. Medicinalstyrelsen bedömde och Rådhusrätten dömde i båda fallen till fördel för mannen. Se Forssman & Sjövall "Till frågan om beviskraften av de medicinska undersökningarna, särskilt blodundersökning i faderskapsmål", *SvJT* 19: 1 (1934) s. 16–18.

55. AK Motion 1927:179 s. 6–7.

Hedrén i Medicinalstyrelsens Vetenskapliga råd samt John Forssman och Einar Sjövall vid medicinska fakulteten i Lund, fram till att man inte ville tillstyrka vidtagande av åtgärd i motionens syfte. Den vetenskapliga kunskapen räckte ännu inte till för att ge blodundersökningarna absolut bevisvärde för att avgöra om ett påstått faderskap "läte sig med fullständig visshet uteslutas".⁵⁶ Motionen vann därefter inte bifall i Riksdagen.

Ett inlägg som anspelar på riksdagsbeslutet gjordes i *Tidevarvet* i juli 1927. Här berättas om en ung flicka i en landsortsstad med åtskilliga förbindelser inom stadens societet. Hon blir med barn och en man erkänner faderskapet med åtföljande underhållsskyldigheter. Sedan ångrar han sig när han inser att han blir ensam ansvarig och låter göra en blodgruppsundersökning. Han har själv ombesörjt översändande av kvinnans blodprov, och laboratoriet har angett att han "med till visshet gränsande sannolikhet icke är fader till barnet". Vad skall nu modern göra? undrar *Tidevarvets* anonyma skribent. Skall hon utmana den hittillsvarande fadern, vägra acceptera hans bryska adjö, och tänka ungefär såhär:

Jag har ingen anledning att böja mig för vetenskapens utslag när riksdagen avtog användandet av blodprov som faderskapsbevisning. Jag har dessutom inga bevis för att undersökningen är gjord på ert och mitt och barnets autentiska blod.⁵⁷

Texten antyder att det fanns en betydande risk för misstag eller manipulering vid blodundersökningar, något som även myndigheterna blivit varse. Behovet av vägledning var stort från domstolarna ute i landet, varför Medicinalstyrelsen i januari 1928 sände ut ett cirkulär till samtliga läkare med bestämmelser om hur de skulle förfara vad gällde korrekt provtagning och försändelse av blodprov samt hur identiteten hos de inblandade skulle klarläggas på säkert sätt.⁵⁸ Från 1 juli 1930 utfördes blodgruppsanalyserna som en ny typ av tjänsteärenden vid Statens rättskemiska laboratorium; dessförinnan gjordes de, med ett par undantag, på begäran av enskild person.

Uppenbarligen uppfattade dock många fortfarande situationen som problematisk; de såg i faderskapsfrågan ett socialt problem som måste åtgärdas. I januari 1931 inlämnades därför en ny motion, denna gång

56. Första lagutskottet utlåtande 1927:27 s. 8.

57. "Ett riksfaderfall", *Tidevarvet* 5:28 (1927) s. 3.

58. "Blodprov och faderskapsbevisning", *SvJT* 13:1 (1928) s. 192.

av kommunisten Nils Flyg. Återigen hänvisades till ”det orättfärdiga” i många domslut. Denna gång – fyra år efter den tidigare behandlingen – gick lagutskottet och riksdagen på motionärens argument. En förskjutning hade uppenbarligen skett i experternas syn på tillförlitligheten i blodgruppsundersökningarna, något som fått genomslag även på det juridiska fältet. Glidningen kan följas i de mål som under perioden 1927–1930 kom till bedömning i Högsta domstolen.⁵⁹

Förskjutningar i rättspraxis

År 1927 nådde de första fallen där en blodgruppsanalys åberopades Högsta domstolen.⁶⁰ Två fall kom upp i HD 1927, två fall 1928, ett 1929, samt ett – avgörande – 1930. De delvis invecklade turerna i dessa mål kan sammanfattas så här: Den utpekade mannen i det första fallet 1927 samt i två av de tre fallen 1928–1929 dömdes att betala underhåll, alltså att registreras som fadern till barnet. Detta trots blodprovsundersökningar som ”med till visshet gränsande sannolikhet” angav att mannen ej var far till barnet. HD ansåg att blodprovets resultat inte var ett tillräckligt hinder för att mannen kunde vara möjlig fader, eftersom samlag skett vid en tidpunkt då barnet kunde ha avlats och det ej var uppenbart att så ej skett.⁶¹

Ett av fallen 1928 förlöpte dock annorlunda. Här företedde mannen, S., ett läkarintyg på att han efter sjukdom var infertil, ett intyg som kvinnan dock ifrågasatte om det verkligen gällde honom.⁶² S. åberopade också intyg från en blodgruppsundersökning som angav att han inte kunde vara fader till barnet. Rådhusrätten anmodade Medicinalstyrelsen att avge yttrande. Denna angav, utifrån alla i målet förekommande omständigheter, att ”det med en sannolikhet, som gränsade till visshet, kunde anses att S. icke vore barnets fader”. Rådhusrätten lämnade då kvinnans talan utan bifall. Hon och barnavårdsmannen besvårade sig

59. *Nytt juridiskt arkiv, utgivet av G.B.A. Holm, Avd. I: Tidskrift för lagskipning (NJA I)* (Stockholm 1927–1930).

60. Det var dock inte det första fallet i domstol. I *DN 18/10 1926* refereras till två ännu icke avdömda rättsfall, ett i Västerås och ett i Stockholm. I Malmö rådhusrätt inleddes i början av januari 1927 ett fall och samtidigt meddelade Rådhusrätten i Göteborg utslag i ett faderskapsmål där blodprovsundersökning gjorts (*DN 7/1 1927*).

61. *NJA I 1927:105; 1928:24 I–II; 1929:7*. I det andra fallet 1927 ansågs inte bevisat att svaranden haft samlag med modern under konceptionstiden, varför målet visades åter till Häradsrätten för värjemålsed (*NJA I 1928:24*).

62. Här och i fortsättningen anger jag endast initial för de inblandade.

till Hovrätten som fann att det "icke vore uppenbart att barnet ej avlats" vid de samlag som S. erkänt att han haft med kvinnan. Så förklarades han vara fader och förpliktigades betala underhåll. Högsta domstolen tog dock hänsyn till såväl läkarintyget om infertilitet som resultatet av blodundersökningen och ändrade utslaget från Hovrätten.⁶³ Blodgruppsanalysens bevisvärde var alltså inte självklart för Hovrätten; dess resultat räckte inte heller som enda bevis vare sig i Rådhusrätten eller HD.

Fortfarande var det alltså så att HD var försiktig och inte ville stödja sig enbart på blodundersökningarnas resultat. En speciell oklarhet gällde blodgruppen O. I de stora familjestudier som gjorts internationellt hade man funnit ett antal avvikelser uppgående till ett till två procent i fråga om barnens blodgruppsbeskaffenhet. Även om detta förmodligen berodde på mätfel, alternativt utomäktenskapliga förbindelser, så behövdes mer erfarenhet i de fall O-gruppen var representerad, hävdade professorerna Forssman och Sjövall i ett yttrande 1927. Man kunde alltså inte med absolut visshet dra några slutsatser i friande riktning när blodgruppen O, och även AB, var inblandad. När HD behandlade ett av fallen 1929 så beaktades troligen detta resonemang kring risken för mätfel vad gällde blodgrupp O: mannen tilldömdes faderskap trots blodundersökningens "friande" resultat.⁶⁴

En expert som reagerade irriterat på dessa domslut från HD var Erik Wolff, rättsmedicinsk chef vid Statens rättsmedicinska laboratorium. I flera inlägg 1928–1929 hävdade han att Medicinalstyrelsen och dess Vetenskapliga råd var onödigt försiktiga. Situationen, ansåg han, var nu en annan än 1927, givet de många ärftlighetsundersökningar som gjorts internationellt och även i Sverige. Ändå ville styrelsen inte gå längre än till att, när en blodundersökning visade att vederbörande icke kunde vara far till barnet, uttala att det var "sannolikt, men ej uppenbart, att N.N. icke är far till barnet". Denna tveksamhet, menade Wolff, gick tvärs emot medicinsk sakkunskap och hade "haft den beklagliga men naturliga följderna, att de svenska domstolarna hittills icke vågat rätta sig efter resultatet av blodundersökningar i faderskapsmål".⁶⁵ Problemet

63. *NJA I* 1928:24 III.

64. *NJA I* 1929:7 s. 28–30.

65. Erik Wolff, "Blodundersökning och faderskapsbevisning", *Medicinska föreningens tidskrift* 6:8 (1928) s. 267.

var lagtextens ord om "uppenbart". Innebär det krav på absolut visshet, frågade sig Wolff och besvarade frågan med att det står "*aldrig i mänsklig makt att nå* [absolut visshet], *allra minst i fråga om biologiska, respektive medicinska undersökningar*".⁶⁶ Och så jämförde han med andra ärenden av medicinsk karaktär som domstolarna hade att hantera – om alkoholpåverkan, hygieniska missförhållandens betydelse för uppkomst av sjukdom, överförande av smitta, med mera – där läkare och medicinska myndigheter, trots risker för misstag och subjektiva omdömen, oftast avgav utlåtanden av ganska kategorisk art. Då måste väl undersökningar rörande blodgrupper i faderskapsmål tillåtas en minst lika kategorisk formulering; de var ju, hävdade han, baserade på ojämförligen mycket säkrare grund.⁶⁷

Blodundersökningar
för
faderskapsbevisning

utföras av undertecknad. Läkare tillhandahållas
provtagningsrör, ciratlösning samt nödiga an-
visningar efter hänvändelse till

Doktor Torsten Rietz.
Länslasarettet, Värnamo.

FIGUR 2. Annon i Tidskrift för barnavård och ungdomsskydd 2:2 (1927).

Kanske fick Wolffs plädering sin åsyftade effekt. År 1930 tog HD upp ett fall som kom att bli prejudicerande. Det hade startat 1927, då en blodundersökning utförd av Wolff och Lindberger vid SLR återopades i ett fall vid Stockholms rådhusrätt. Mannen, K. bestred att han var far till en son född utom äktenskapet. Modern och K. befanns båda ha blodgrupp II (A), barnet däremot gruppen III (B). Medicinalstyrelsen anmodades avge ett yttrande därom och konstaterade att "det med en sannolikhet, som gränsade till visshet, kunde anses att K. icke kunde vara barnets far". Modern hävdade dock, "med hänsyn till det outredda skick, i vilket

66. Erik Wolff, "Om blodundersökning som bevismedel i faderskapsmål", *SvJT* 14:1 (1929) s. 315 (kursiv i original).

67. Wolff (1929) s. 316.

frågan om användande av blodprov som bevismedel befunne sig”, att Medicinalstyrelsens utlåtande inte innefattade bevis om att K. inte var far till barnet. Rådhusrätten tycktes hålla med och förelade henne att med ed bekräfta att K. haft samlag med henne vid en sådan tid att han kunde vara fader till barnet, vilket hon också gjorde. Utifrån detta, och givet att det ”icke vore uppenbart att barnet icke vid det samlag avlats”, beslöt Rådhusrätten att K. skulle anses vara fader till barnet samt betala underhåll.

K. besvärade sig i Hovrätten, åberopande ett längre PM avgivet av Wolff och Lindberger 1928 om blodundersökningars bevisvärde, vars slutsats var att ett ”frikännande på grundval av en dylik blodundersökning är [...] i full överensstämmelse med lagens såväl anda som bokstav”.⁶⁸ Modern bestred detta och framhöll i sin tur att barnet vid blodprovets tagande led av svåra blodsjukdomar som kunde ha påverkat blodgruppsundersökningens resultat. Hovrätten fann i utslag i mars 1929 ej skäl att ändra Rådhusrättens utslag att K. var barnets far.

K. fullföljde därefter talan till Högsta domstolen. Han åberopade att modern inte ville att nytt blodprov skulle tas på barnet samt ett intyg från Wolff och Lindberger. Detta angav att det på ett tidigt stadium av blodgruppsforskningen, då metodiken ännu inte var genomprövad, framkommit uppgifter att sjukliga tillstånd temporärt kunde ändra en individs blodgrupp. Men kontrollundersökningar hade senare bekräftat att blodgruppstillhörigheten var en konstant, livsvarig egenskap hos individen. HD begärde in yttrande från Medicinalstyrelsen, som menade att det från vetenskaplig ståndpunkt syntes saknas stöd för antagandet att sjukliga tillstånd kunde förändra individens blodgruppsegenskaper, men att omöjligheten av dessa egenskapers förändring genom sjukliga tillstånd icke kunde anses bevisad. Likaså menade styrelsen att det, med hänsyn till barnets utveckling vid födseln, lät sig väl antas att barnet kunde ha avlats vid samlag som ägt rum vid den tidpunkt som modern, men ej K., angett det. Högsta domstolen fann dock den 26 mars 1930 – utifrån en vägning av Wolffs och Lindbergers blodgruppsundersökning och Medicinalstyrelsens utlåtanden – att det var ”uppenbart” att barnet ej avlats vid samlag mellan modern och K. HD ändrade alltså, om än i oenighet, utslagen i lägre rätt och friade mannen.⁶⁹

68. *NJA I* 1930:63 s. 224.

69. *NJA I* 1930:63 s. 225.

Detta var det första fallet då resultatet av en blodgruppsutredning gavs ett starkare bevisvärde än en edgång från kvinnans sida. Det kom att få stor principiell och praktisk betydelse, närmast genom den – ovan angivna – motion som Nils Flyg väckte i riksdagens andra kammare i januari 1931.

Motionen 1931, dess behandling och efterspel

I motionen föreslog Flyg att "riksdagen måtte besluta hemställa hos regeringen om sakkunnig utredning och förslag till sådan ändring av gällande lag, att blodprov vid fastställande av faderskap får preciserad, berättigad och tillfredsställande ställning i rättskipningens tjänst".⁷⁰ Han hänvisade till motionen som diskuterats 1927 men inte föranlett någon åtgärd från riksdagens sida, och menade – angivande många jurister med erfarenhet från tvister på området och givet ett flertal "orättfärdiga domslut" – att ett införande av blodprov i faderskapsbevisning skulle komma att utgöra en viss garanti, dels för att kvinnan ej utpekade annan man än den som var fadern, dels för att mannen ej sökte neka till ett faderskap som han var medveten om. "Vetskapen om att part i sådana mål äger laglig rätt att få begärd undersökning beviljad skulle otvivelaktigt få till följd att klarhet skulle vinnas i många trassliga rättegångar där uppgift står mot uppgift", antog Flyg. Och så refererade han till HD:s utslag i mars 1930 i det ovan beskrivna rättsfallet.

Ett betryggande vetenskapligt stöd kunde nu också åberopas. Flyg hänvisade till 1930 års Nobelpristagare i fysiologi och medicin, Karl Landsteiner, som belägg för att forskningen nu nått ett sådant stadium att införandet av blodprov i lagstiftningen var vetenskapligt motiverat. Denne hade i sin Nobelföreläsning framhållit att blodgruppsundersökningar i vissa fall kunde ge klar bevisning om att faderskap inte kunde föreligga.

Första lagutskottet avgav ett utlåtande i mars 1931. I detta gavs en historisk tillbakablick på lagen 1917 och motionen 1927 då metodiken, enligt lagutskottets dåvarande uppfattning, ännu inte var så vetenskapligt utredd att det kunde anses lämpligt att i lagstiftningen ta hänsyn till densamma. Beträffande den vetenskapliga forskningens nuvarande ståndpunkt hänvisade utskottet till ett yttrande från Medicinalstyrel-

70. Motion AK 1931:188 s. 5.

sen, som i sin tur infordrat utlåtanden från medlemmar av styrelsens Vetenskapliga råd – professorerna Gunnar Hedrén och Einar Sjövall – samt från Erik Wolff.⁷¹ Hedrén hävdade att ett faderskapsfastställande inte bara gagnade enskilda intressen utan också var ett samhälleligt intresse. Sjövall menade att blodgruppsbestämningens vetenskapliga värde numera var säkert klarlagt vad gällde ABO-systemet. Likaså hade man visat att varken sjukdom, röntgenbestrålning, behandling med olika medikament eller elektricitet eller annan yttre eller inre påverkan förmådde ändra blodgruppstypen hos en person. Det fanns alltså en säker grund för att i så stor utsträckning som möjligt införa dessa bestämningar i rättstvister om faderskap. Wolff var än mer kategorisk: han såg undersökningen såsom ”det värdefullaste objektiva bevismedel, som finns att tillgå i faderskapsfrågor”.⁷²

Utifrån dessa utlåtanden framhöll Första lagutskottet att metoden ”numera blivit så vetenskapligt utredd, att dess resultat i många fall måste anses fullt säkra. I sådana fall förefinns [...] icke hinder för domstolarna att låta blodundersökningens resultat bli avgörande”. Utskottet hänvisade även till rättspraxis: HD-målet från 1930 som alla nu refererade till.⁷³

Ett problem kvarstod dock. Undersökningen var, enligt gällande rätt, beroende av parternas goda vilja. Risken finns, skrev lagutskottet, att kvinnan inte ville underkasta sig någon undersökning. Genom att en blodundersökning inte kunde utpeka en man som fader utan endast i vissa fall ange att en utpekad man inte var det, låg en sådan undersökning inte i kvinnans intresse. Detta förhållande fann utskottet inte vara tillfredsställande och föreslog en utredning ”angående möjlighet för domstol att stadga påföljd för parts vägran av blodundersökning i mål angående faderskap”.⁷⁴ Riksdagen antog lagutskottets hemställan om utredning.⁷⁵

Nu blev det regeringens tur att agera. En proposition gällande påföljd om någon part vägrade ge blodprov lades fram 1933. Justitieminister Schlyter anförde där bland annat följande:

71. Första lagutskottets utlåtande 1931:20, Bilagor II–IV, s. 11–15.

72. Första lagutskottets utlåtande 1931:20, Bilaga IV, s. 15.

73. Första lagutskottets utlåtande 1931:20 s. 8.

74. Första lagutskottets utlåtande 1931:20 s. 9.

75. AK protokoll 1931:25 (11/4 1931).

Redan i förarbetena till gällande lag [från 1917] har framhållits huru-
som den möjlighet kvinnan med gällande lagstiftning har att bland
flera konkumbenter välja den som underhållsskyldigheten skall drab-
ba, kan av henne missbrukas, och det torde vara en ganska allmänt
utbredd åsikt att sådant missbruk ej sällan förekommer. Då nu genom
vetenskapens framsteg vunnits ett fullt tillförlitligt bevismedel, som
bereder en med orätt såsom fader utpekad man en, låt vara begränsad,
möjlighet att fritaga sig från det honom påbördade faderskapet, synes
det därför angeläget att någon åtgärd vidtages i syfte att motverka, att
detta bevismedels användning utan giltiga skäl förhindras.⁷⁶

Statsrådet diskuterade även frågan om inte "tagandet av den för blod-
gruppsbestämning erforderliga blodmängden innebär ett kroppsligt
ingrepp, som den enskilde icke bör tvingas att underkasta sig". Han
hänvisade till andra länder där man inte ville ha tvångsmedel i denna
typ av ärenden eftersom det ansågs "strida mot grundsatsen om medbor-
garens kroppsliga okränkbarhet". Men svensk lagstiftning erbjöd redan
fall där denna grundsats åsidosattes till förmån för samhällsintresset,
hävdade Schlyter: skyddskoppypning och åtgärder mot utbredning av
könssjukdomar. Och att ta ett blodprov var, enligt alla sakkunniga, ett
obetydligt ingrepp, "ofarligt och förenat med ringa obehag".⁷⁷

Resultatet blev en lag, bland de första i världen om tvångsåtgärder vid
blodprovstagning i faderskapsmål, som trädde i kraft 1 juli 1933. Kvinnan
skulle nu av rätten, om hon inte medverkade frivilligt, vid vite föreläggas
att med intyg av läkare visa att blodprov tagits av henne och barnet.⁷⁸

I *Aftonbladet* gladdes en skribent:

Man kan måhända våga ge publicitet åt det påståendet, att mannen
oftast gör en ganska slät figur i faderskapsmål. Hans betydanden
betyda inte mycket, om kvinnan tar till sitt grova artilleri. En kvin-
nas tårar och bedyrande kunna visserligen ha stor betydelse, men de
kunna väl ändå inte utplåna följderna av en utslagsgivande blodun-
dersökning om faderskap.⁷⁹

76. *NJA II* (1933) s. 717.

77. *NJA II* (1933) s. 717.

78. SFS 1933:229, *Om blodundersökning i mål om barn utom äktenskap*, § 1.

79. Filip Lundström, "Faderskap och blodprov", *Aftonbladet (AB)* 3/3 1933.

En seger för männen, alltså? Flyg värjde sig mot dem som, enligt honom, ansåg att han avgivit en kvinnofientlig motion. I en ny motion 1933 i anslutning till regeringens proposition menade han att den föreslagna lagtexten fått en "onödigt maskulint betonad formulering" som gav intryck av att man gett den manliga parten ytterligare en möjlighet att komma ifrån sitt ansvar; han ville därför ge lagtexten en formulering om att samma möjlighet skulle ges kvinnan.⁸⁰ Första lagutskottet förkastade dock detta förslag, med argumentet att en blodundersökning inte kunde leda till något positivt bevis om faderskap.⁸¹

Efter det att lagen antagits 1933 skedde en rask uppgång i antalet blodgruppsanalyser för SRL att hantera, från 352 fall 1932 till 706 under 1934.⁸² Under 1930-talets början gjordes blodanalyser nästan uteslutande då ett mål om faderskap påbörjats vid domstol. Senare blev det mer vanligt att de gjordes innan någon rättegång inletts.⁸³ Detta berodde troligen på att om en blodundersökning visat att en utpekad man inte kunde vara fader, så gick många kvinnor inte vidare till domstol, utan gav upp. Barnet blev då utan fader och utan underhåll.

Det var dock inte självklart, framför allt inte i lägre rätt, att blodundersökningarnas resultat accepterades som enda och avgörande bevis, trots riksdagsbeslutet 1933. I sju av de 16 fall under perioden 1934–1948 där HD friade mannen utifrån en blodgruppsundersökning, som ensam eller bidragande omständighet, hade lägre instans, antingen häradsrätt/rådhusrätt eller hovrätt, ansett honom vara fader, trots att undersökningen visat att han sannolikt inte var det. Lägre rätt åberopade då andra omständigheter i målet som gavs starkare bevisvärde än blodgruppsundersökningarnas resultat.⁸⁴

Jag vill dröja något vid denna tveksamhet som kan förstås på två sätt. Dels fanns en fortsatt oenighet vad gällde blodundersökningarnas vetenskapliga bevisvärde. Dels var det inte självklart hur vetenskapens

80. AK Motion 1933:411 s. 1.

81. Första lagutskottets utlåtande 1933:27 s. 8.

82. Vid SRL utreddes "ett antal fall" 1927 och två fall 1928; antalet hade ökat till 144 år 1930. Vid 1940-talets mitt utreddes över tusen fall årligen. Se Kungl. Medicinalstyrelsen, *Medicinalstyrelsens verksamhet: Hälso och sjukvården, Allmän hälso- och sjukvård*, Sveriges officiella statistik (1927–1945). 1946 upphörde berättelserna om faderskapsundersökningar vid SRL i denna statistik. Vid denna tid (1947) avgjordes i första instans 1 122 faderskapsmål, varav 122 ogillades. Se Hugo Henkow, "Promiskuitet och felaktiga domar i faderskapsmål", *SvJT* 37:1 (1952) s. 384.

83. Gustav Malmer, "Synpunkter på faderskapsmålen", *SvJT* 36:1 (1951) s. 738–739.

84. *NJA I* (1934–1948).

och lagens krav på bevis skulle förenas, vilket tydligt framkommer vid en jämförelse mellan olika länders rättssystem.

Den ifrågasatta sanningen

Först något om hur säker kunskapen var. En syrlig skepsis mot tvärsäkra vetenskapliga anspråk uppvisade Carl Lindhagen (s) i riksdagsdebatten 1933. Han hade ”ingen sympati för detta lagförslag” om tvångsmässigt blodprov i faderskapsmål:

Jag vill bara ha till protokollet antecknad min intuition, att det är en mycket vansklig sak att överlämna åt de kemiska retorterna att avgöra sådana här saker. Det är verkligen ett ganska vanskligt redskap, styrt tillika av vanskliga, olika begåvade människor. Vi finna för övrigt ofta, att när vetenskapen gjort sådana nya upptäckter [sic], varigenom man kan åstadkomma sannolikheter, dröjer det inte länge, förrän en ny vetenskap utdömer den förra vetenskapens slutledning.⁸⁵

Även mödrarna, eller deras ombud, ifrågasatte blodprovsundersökningarnas vetenskaplighet. Detta var ju högst rimligt, givet att det var kvinnan som förlorade om proven uteslöt en av henne utpekad man. Vi kan ta det allra första fallet då blodprov användes i ett faderskapsmål vid HD, från 1927. Där bestred kvinnan ”att genom blodundersökningen kunnat vinnas bestämd övertygelse om att L. icke vore fader till barnet” och hennes barnavårdsman gjorde gällande ”att den serologiska metodens tillförlitlighet ännu icke vore tillräckligt vetenskapligt fastslagen”. De fick gehör för denna åsikt i HD: mannen tilldömdes faderskap och underhåll, trots att blodprovet med ”en till visshet gränsande sannolikhet” visat att han icke var barnets fader.⁸⁶ Även efter riksdagsbeslutet 1933 förekom denna argumentering. År 1934 bestred således en kvinna att ”den serologiska metodens tillförlitlighet ännu vore vetenskapligt fastslagen”, och samma år menade en annan moder att det kunde ”ifrågasättas, huruvida dylika undersökningar överhuvudtaget äga något bevisvärde”.⁸⁷

Fler exempel kan ges på hur kvinnorna, eller deras företrädare, sökte underminera experternas argument, ibland med hjälp av formuleringar från utredningar och utlåtanden – och att de i vissa fall fick gehör hos

85. FK protokoll 1933:25 s. 6–7.

86. *NJA I* 1927:105 s. 381.

87. *NJA I* 1934:57 II s. 175; I s. 173.

domstolen. Metodens ofelbarhet var alltså inte självklart accepterad. Även bland de medicinska experterna fanns vid 1930-talets början en kvardröjande tveksamhet angående teoriernas "absoluta tillförlitlighet"; ibland skulle faktiskt resultaten "kunna vilseleda blodundersökaren", menade Schött 1933.⁸⁸ En liknande skepsis uppvisade medlemmen av Medicinalstyrelsens vetenskapliga råd, professor Gunnar Hedrén. I underförstådd polemik 1934 mot Wolff – som vid upprepade tillfällen kritiserat Medicinalstyrelsen för överdriven försiktighet i faderskapsmål – försvarade han rådets agerande och ifrågasatte undersökningarnas soliditet. Han var

för sin del icke vetenskapligt övertygad om att här åsyftade blodundersökningar och för deras rättsmedicinska tillämpning åberopade ärftlighetsteorier och arvshypoteser kunna tillerkännas det oomtvistliga bevisvärde, att det måste anses uteslutet, att fortsatt vetenskaplig forskning skulle kunna ändra uppfattningen i fråga om den av åtskilliga forskare för närvarande förfäktade ofelbarheten hos dessa bevis.

Hedrén var luttrad: vetenskapen tar ibland fel och det måste en instans som Medicinalstyrelsen vara medveten om. Den kunde inte ta ut svängarna på samma sätt som en enskild forskare. De hade olika mandat och position i förhållande till rättssystemet, olika regelverk att följa – och därför formulerade de sig olika kategoriskt kring den påstått "objektiva" sanning som blodundersökningarna kunde ge.⁸⁹

Men även när blodanalysens vetenskapliga värde kom att bli allmänt accepterat så ledde inte detta till en självklar särställning i faderskapsmål. Ett problem som Wolff, vilket noterats ovan, irriterats på redan 1929, var att sanningsanspråken uttrycktes på olika sätt inom vetenskap och rätt. Utifrån 1917 års lag skulle rätten avgöra om en utpekad man var en möjlig barnafader, om det inte – av angivna skäl – var uppenbart att han inte kunde ha avlat barnet. Vetenskapliga resultat avgavs emellertid alltid i termer av sannolikhet. Här krockade rättsens och vetenskapens sätt att resonera. År 1934 diskuterades ett rättsfall där kvinnan verkade fullständigt trovärdig men där blodundersökningen frikände den utpekade mannen. Skulle vetenskapens resultat då ses som avgörande bevis av rätten – eller skulle beslutet om vad som var möjligt snarare bygga

88. Refererad i *AB* 26/2 1933.

89. Medicinalstyrelsens yttrande, refererat i *NJA II* 1934:57 s. 176–177.

på klokskap och avvägning av vittnesmål och olika indicier, inklusive blodgruppsanalysen? Här var de medicinska experterna oense.⁹⁰

Internationella skillnader

Att det inte är självklart hur vetenskaplig kunskap skall samordnas med ett juridiskt systems beviskrav visar en jämförelse mellan olika länders rättssystem.

Internationellt fanns under lång tid tydligt skiljaktiga åsikter om huruvida blodgruppsresultaten verkligen var ”det värdefullaste objektiva bevismedel, som finns att tillgå i faderskapsfrågor”, för att citera Wolff. Blodundersökningar användes tidigt i Tyskland, liksom i bland annat Österrike, Schweiz och de skandinaviska länderna. Men *Code Napoleon* förbjöd allt efterforskande av faderskap i Italien; så var även fallet i Frankrike, Holland och Belgien. Fransk och belgisk lag tillät dock utredning av illegitimt faderskap i särskilda fall, exempelvis vid våldtäkt.⁹¹ I anglo-saxisk rättsordning blev blodgruppsundersökningarna sent accepterade. Första gången deras resultat godtogs som bevisning i ett faderskapsmål i England var 1938, och även under de följande åren användes sådana undersökningar i ytterst få fall.⁹² I USA vägrade domstolar i flera delstater in på 1950-talet att ge blodgruppsundersökningar avgörande bevisvärde. Dessutom tycktes jurymedlemmar i amerikanska domstolar ofta missförstå – eller genom advokaternas retorik ledas att missförstå – undersökningarnas resultat. Så dömdes i ett uppmärksammat fall 1945 Charlie Chaplin att ge underhåll för ett barn som han enligt en blodundersökning inte kunde vara far till. Men kalifornisk lag tillät inte att blodundersökningar gavs ett bevisvärde och juryn dömde efter annan information om Chaplin – som charmör med fyra äktenskap bakom sig och med ett rykte som förförare av unga aktriser. Chaplin förlorade även i högre instans.⁹³

Hur skall denna diskrepans mellan olika rättssystem förstås? Tidigare forskning är begränsad och har inte problematiserat dessa internationella skillnader.⁹⁴ Skillnader i syn på familj och faderskap tycks dock ha spelat

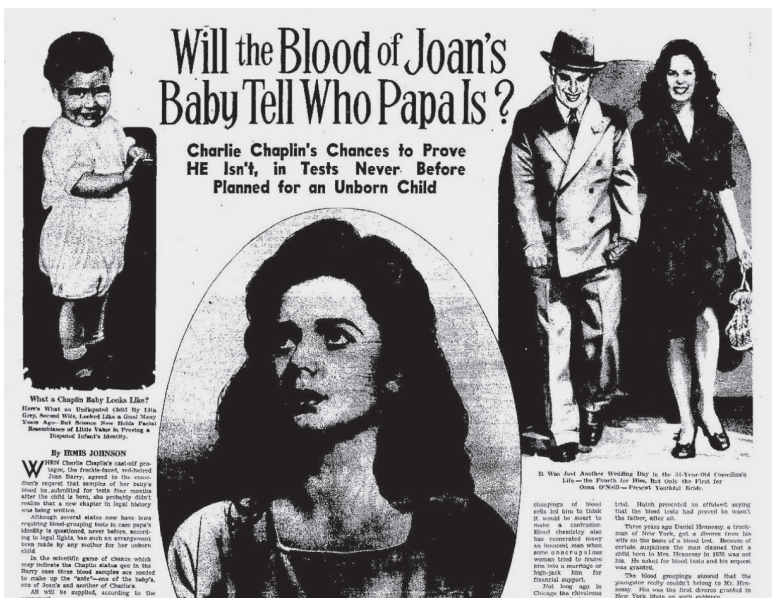
90. Se meningsutbytet mellan Wolff (1934) och Forssman & Sjövall (1934).

91. Sand, Munck & Knudtzon (1930) s. 19–21; Schoch (1943).

92. David Harley, *Medico-legal Blood Group Determination: Theory, Technique, Practice* (London 1944) s. 56–59.

93. Rudavsky (1996) s. 1–11.

94. Rudavsky (1996); Spörri (2010).

FIGUR 3. Tidningsrubrik om Chaplinmålet i San Antonio Light, 1 augusti 1943.

en roll, liksom rättssystemens sätt att fungera. Det senare framkommer i ett samtida (1943) resonemang av den tyska juristen Magdalene Schoch, som då levde i exil i USA. I en översikt över blodgruppsundersökningarnas juridiska genomslag i Europa vid denna tid antyder hon att två fundamentala frågor var inblandade i hur snabbt eller långsamt vetenskaplig kunskap accepterades i olika rättssystem. Den första handlade om hur kommunikationslinjerna mellan vetenskap och rättssystem såg ut, den andra om rättssystemens grad av flexibilitet inför ny kunskap.⁹⁵

Om den första frågan: Nämndemän, jurymedlemmar och domare kan inte förväntas hålla sig à jour med de senaste vetenskapliga rönen; de måste således förlita sig på experters förklaringar av ofta komplicerade fenomen. Här använde olika rättssystem under mellankrigstiden, och även senare, sakkunskap på olika sätt.⁹⁶ Den mest uppenbara diskrepan-

95. Schoch (1943) s. 188.

96. Henrik Edelstam, *Sakkunnigbeviset: En studie rörande användningen av experter inom rättsväsendet* (Uppsala 1991) s. 73–106.

sen fanns mellan anglo-amerikansk rättsordning och den som gällde i många europeiska länder. I England och USA var det i praktiken nästan alltid parterna som anlätade sakkunniga – det är här som begreppet ”expert witness” dyker upp. Gränsen mellan vittnes- och sakkunnigbevisning var alltså suddig. Detta förhållande med partssakkunniga har setts som avgörande för varför det dröjde så länge innan blodundersökningar kom att accepteras i engelska domstolar.⁹⁷ Även i USA tog det, som vi sett, lång tid och förfarandet sågs som kontroversiellt. Där blev det ofta ett ”battle of the experts” som utifrån sin respektive parts intressen upplyste eller förvirrade rätten. Hur skulle lekmännen i juryn kunna lita på de engagerade partsexperterna? Andra, mer lättförståeliga, förhållanden blev då lättare att bygga ett domslut på.⁹⁸

I dåtida kontinentaleuropeiska länder var det i stället domstolen som kunde kräva att blodprov togs; de sakkunniga experterna var domstolens vittnen, inte parternas. Experten i exempelvis Tyskland hade alltså inte en partsposition utan var en domstolssakkunnig, ett oberoende stöd till rätten som var den instans som gav experten uppdrag, tolkade svaren och gav utlåtandet legitimitet.⁹⁹

I Sverige, som Schoch inte tar upp, fanns den ovanliga möjligheten med såväl domstols- som partsakkunniga.¹⁰⁰ I faderskapsärenden gällde dock att bara en utpekad man kunde begära blodundersökning, inte domstolen *ex officio*. Hur skapades då legitimitet för undersökningens resultat, som ju kunde uppfattas som en partsinlaga? Här ser jag två specifika mekanismer som viktiga, båda utgående från statens auktoritet. Sedan 1928 fanns tydliga anvisningar från Medicinalstyrelsen angående vilken instans som fick utföra blodanalyser, hur de skulle göras korrekt, och hur rätt identitet hos blodgivarna skulle säkerställas. Denna reglering blev än striktare i och med lagen 1933. Därutöver fungerade Medicinalstyrelsens rättsmedicinska nämnd som en sorts domstolssakkunnig. Domstolarna uppdrog åt Medicinalstyrelsen att avlämna utlåtanden i faderskapsmål: om graviditetstidens längd, blodgruppers permanens, hur man skulle bedöma blodundersökningarnas resultat, med mera. Partsexpertens undersökning var således strikt reglerad och dess besked uttolkades av en

97. Harley (1944) s. 59–61.

98. Rudavsky (1996).

99. Edelstam (1991) s. 83–86; Schoch (1943) s. 188; Harley (1944) s. 59.

100. Edelstam (1991) s. 105.

statligt neutral instans – detta för att ge rättens ledamöter ett uppfattat objektivt underlag.

Sanningen om faderskapet – som möjlighet, sannolikhet eller uppenbar osannolikhet?

Schochs andra fråga gällde hur flexibla eller rigida dåtida rättssystem var när det gällde att införliva vetenskapliga resultat i lagstiftning och domslut. Min bild är att den svenska rättsordningen här var relativt elastisk. Efter att först inte ha accepterat blodprovresultaten utan underordnat dem till exempel edgång och därefter sett dem som indicier, övergick de svenska domstolarna under 1930-talet alltmer till att se dem som säkra och i vissa fall avgörande bevis. Faderskap kunde alltså uteslutas på basis av blodgruppsundersökningar utan hänsyn till övriga omständigheter i målet, sammanfattade en juridisk skribent 1937.¹⁰¹ Detta stämde dock inte helt, eftersom – som vi sett ovan – lägre rätt in på 1940-talet ibland dömde till mannens nackdel trots blodundersökningens friande resultat.¹⁰²

När vi kommer till 1940-talets mitt så gällde dock, med Ärvdabalks-sakkunnigas ord, att blodgruppsundersökningen ”fått den betydelse som den förtjänar”. Den rättsliga praktiken hade alltmer distanserat sig från ordalydelsen i 1917 års lag, där det för faderskapstalans ogillande krävdes att varje möjlighet till faderskap var utesluten, detta samtidigt som de vetenskapliga blodlaboratoriernas resultat uttrycktes i termer av sannolikhet. Motsättningen hade nu, menade de sakkunniga, i praktiken suddats ut. Därför måste lagens formulering ändras så att vetenskap och juridisk praxis också i ord skulle fås att samstämma med varandra.¹⁰³

Så skedde också. Regeln om fastställande av faderskap till barn fick nu, i 1950 års Föräldrabalk 3:2, följande lydelse:

Varder utrett, att mannen haft samlag med modern å tid, då barnet kan vara avlat, skall han anses såsom fader, om det ej är osannolikt att barnet avlats vid samlaget.¹⁰⁴

101. Nils Beckman, "Svensk rättspraxis: Familjerätt 1931–1935", *StJT* 22:1 (1937) s. 822.

102. *NJA I* (1934–1948).

103. SOU 1946:49 s. 81–82.

104. *NJA II* (1950) s. 52.

I riksdagsmotioner hade föreslagits den ursprungliga formuleringen i Ärvdabalkssakkunnigas förslag: ”uppenbart osannolikt”. Men första lagutskottet föredrog propositionens formulering, som sedermera blev lag – med den intressanta motiveringen att ”det knappast synes lämpligt att söka i lagtext införa en närmare gradering av det osannolika”.¹⁰⁵

Ett socialt problems upplösning, via blodet?

Till sist återstår dock frågan: Hur förhöll det sig egentligen med de lösaktiga kvinnornas felaktiga utpekanden? Var det ett genuint socialt problem – eller en vandringsägen, en legend?

År 1951, i samband med den nya Föräldrabalkens införande, publicerade hovrättsassessor Gustav Malmer en artikel i *Svensk Juristtidning*. Han hade funnit att av totalt 813 fall som undersökts av SRL under åren 1930–1932 så uteslöts 51 utpekade män som fäder, cirka sex procent, utifrån ABO-systemet. Under åren 1933–1939 undersöktes 4 827 fall, varvid 664 utpekade män, cirka 13 procent, uteslöts utifrån analyser där hänsyn också togs till blodgrupperna M, N, A₁ och A₂. Under perioden 1940–1945, då ännu fler blodgrupper undersöktes, var andelen uteslutningar cirka 15 procent (577 av 4 471 fall). Malmer var konfunderad. Detta överensstämde inte med den av honom förväntade teoretiska uteslutningsprocenten, som var 15 procent för ABO-systemet, 33 procent för MN/A₁, A₂, och ännu högre när fler blodgrupper undersöktes. Han hävdade därför att ett antal män som inte uteslutits genom blodgruppsanalysen, borde ha blivit det; många av dem blev förmodligen sedan orätt dömda i domstol till att betala underhåll.¹⁰⁶ Den räddningsplanka som fördelade män och andra hoppats på var kanske en chimär?

Jag vill i stället tolka denna diskrepans som att många kvinnor faktiskt utpekade rätt man, som ändå krävde en blodundersökning. Det var alltså ingen slumpmässig grupp män som undersöktes av SRL utan en selekterad skara där många var den biologiskt rätte fadern. Samma slutsats kom även en familjerättsjurist fram till utifrån ett senare, motsvarande material:

105. *NJA II* (1950) s. 52. Nu tilläts även rättsantropologiska undersökningar, utredning av mer än en tänkbar fader samt utsträcktes 1933 års lag till att gälla även inomäktenskapliga fall.

106. Malmer (1951) s. 738.

The reason why the actual probability of exclusion was considerably lower than the mean probability is, of course, the fact that the mother has indicated the true man in most paternity matters where a blood investigation has been made.¹⁰⁷

Hur ofta valde kvinnan i oklara fall ändå efter taxeringskalendern, alltså en man ur medel- eller överklass? Enligt Set Silow, föreståndare för Rättshjälpsanstalten, var problemet 1926 snarare det motsatta: att män från högre skikt i samhället tvingade eller mutade kvinnorna att utpeka en oskyldig arbetare som fader för att undgå eget ansvar. Bilden av samvetslösa och giriga kvinnor var skev och orättvis. De kvinnor han mött ville helst som fader få fastslagen den man som "med hänsyn till den sociala klass hon tillhör gör hennes inträffade moderskap mest korrekt", alltså snarare fästmannen än den grosshandlare eller student som var den verkligt skyldige.¹⁰⁸

Kontrahenternas sociala närhet har noterats i senare studier av faderskapsärenden på lokal nivå. I Stockholm tillhörde barnets föräldrar samma socialgrupp i nära 70 procent av de fall som undersöktes under perioden 1918–1973.¹⁰⁹ En i huvudsak likartad bild indikeras från Sollefteå, Nordmaling och Nordingrå kring 1920: ytterst få kvinnor från det undre samhällsskiktet fick där barn med män som tillhörde överklassen. Och i Örebro 1916–1931 var merparten av både mödrar och utpekade fäder skofabriksarbetare.¹¹⁰ Även i de fall som under perioden 1927–1949 nådde Högsta domstolen, där blodundersökning företogs och yrkestillhörighet anges, var den sociala närheten tydlig: kvinnan var hembiträde eller textilarbeterska, mannen var lantarbetare, eldare, chaufför. Även här lyste grosshandlaren och studenten med sin frånvaro.¹¹¹

Vad som under 1920-tal och tidigt 1930-tal konstruerats som ett socialt "riskobjekt", nämligen kvinnors ekonomiskt motiverade utpekande av oskyldiga män som fäder till deras barn var således en både mer komplex och mindre akut fråga än vad debatten lät påskina. Den ledde ändock till ett försök med en teknopolitisk lösning på det sociala problemet med

107. Åke Saldeen, *Några skrifter* (Uppsala 2004) s. 41; jfr Emnegard (1996) s. 14–16.

108. Silow (1926).

109. Nordlöf (1997) s. 67.

110. Eckeryd (2017) s. 283; Petra Johansson, *Ensamstående mödrar och betalande fäder: Örebro stad 1916–1931* (Örebro 2015) s. 12–13.

111. *NJAI* (1929–50).

mäns rättssäkerhet i faderskapsmål. 1933 års lag om blodgruppsundersökningar i fall av utomäktenskapligt födda barn innebar tvångsåtgärder mot mödrarna och gav undersökningarnas resultat ett bevisvärde som ifrågasatts tidigare. Denna möjlighet – att ett socialt problem kan fås att försvinna från den politiska dagordningen med teknikens och politikens hjälp – har negligerats i det teoretiska ramverket kring sociala problem. Helt borta var givetvis inte problemet; svårigheten att etablera biologiskt faderskap kom att aktualiseras vid flera senare tillfällen. Frågan var dock inte längre så offentligt brännbar; den stod sig inte i konkurrensen med andra, relaterade problem: i befolkningsfrågan, i den fortsatta utsattheten hos ensamstående mödrar och svårigheten att få fäderna att betala underhåll.¹¹²

Mot slutet av 1960-talet ansågs den vetenskapliga kunskapen om blodgrupper vara så tillförlitlig att den medgav ett positivt utpekande av den biologiskt sanne fadern. Detta innebar att inom- och utomäktenskapligt födda barn från och med 1969 års föräldrabalk ansågs kunna jämföras i alla avseenden, inklusive arvsrätt efter fadern. Och vid 1900-talet slut skulle DNA-analys, med nästan fullständig säkerhet, kunna avgöra sanningen vid omstritt faderskap. Vad detta förlopp indikerar är att en viss teknisk lösning kan fungera teknopolitiskt på båda de sätt som tidigare forskning diskuterat som alternativa. Från att blodanalysen under 1920- och tidigt 1930-tal enrollerats på det första sättet, nämligen som en teknisk lösning på ett uppfattat socialt problem, kom tekniken efterhand att fungera på det andra sättet och tvinga fram en ändrad lagstiftning kring bevis i faderskapsmål. Tekniken medgav och innebar också att det biologiska faderskapet – ”blodsbandet” – under mellankrigstiden och därefter gavs rättslig och social prioritet. Det var en uppfattning som skulle bestå till 1900-talets slut, då medicintekniska innovationer som spermadonation och provrörsbefruktning kom att medföra nya diskussioner och tolkningar av faderskapets karaktär.

112. Se SOU 1936:47, *Utredning med förslag rörande förskottering av underhållsbidrag till barn utom äktenskap m. fl.* s. 40–41.

The truth about fatherhood, via the blood: "Loose women", blood group analysis and paternity cases 1917–1949.

From the mid-1920s, scientific knowledge about the heredity of blood groups was introduced into politics and court cases about disputed paternity in Sweden. The aim was to protect men who, perhaps wrongly, had been singled out as fathers of extramarital children. In 1917 a Swedish law that stated that all children should have a recognized father who should also pay for the child's support was adopted. If the alleged father refused to acknowledge the child, the case would go to court. The court decided the case on information that the couple had had intercourse at a time when the child could have been conceived. In such case the man was deemed the likely father. The law was seen as a great step forward for unmarried mothers and their children.

In the mid-1920s, an animated debate questioned the provision of the law that gave women the right to single out a particular man as the father under oath. It was argued that "loose women" would select a particular man among several possible fathers to receive the highest possible allowance. The new technique of blood group analysis was seen by experts and left-wing and women's movement actors as a possible and objective means to determine the truth and save the law.

Based on the concept of technopolitics and on theories of the social construction of a social problem – in this case men's presumed lack of legal protection – and of "loose women" as a risk object, the article discusses the controversies around the scientific validity of the blood group tests and the efforts to make scientific evidence be counted in court. It documents the steps towards a parliamentary decision that would lead to a 1933 law, among the first in the world to make blood tests mandatory for women in court cases about disputed paternity. The analysis is based on contemporary media, official investigations and statistics, and cases that reached the Supreme Court. The article discusses the contradictory notions within science and the law about what would count as evidence and truth, and locates the Swedish experience in an international context, comparing the very different roles of expert knowledge in court proceedings in different countries. The example of blood group analysis in disputed paternity cases shows how biotechnology was introduced into the contested terrain of interwar sexual, family and welfare politics, contributing to the biologization of the notion of fatherhood and to an increasing use of medical expertise in court.

Keywords: Sweden, interwar years, disputed paternity, extramarital children, blood group analysis, paternity suits, technopolitics, gender relations